

EĞİTİMDE YARATICI DRAMANIN ALIMLANMASI

THE RECEPTION OF THE CREATIVE DRAMA IN EDUCATION

H. Nâlân GENÇ*

ÖZET: Bu çalışma, eğitimde yaratıcı drama kavramı ve alımlanması üzerinde yoğunlaşmıştır. Yaratıcı dramayı doğrudan etkilemesi nedeniyle alımlamayı belirleyen ölçütler oldukça önemlidir. Bu nedenle yaratıcı drama, yaratıcılık, oyun, dramatizasyon, rol oynama, doğaçlamalar, iletişim ve etkileşim gibi temel kavramlar incelenmiştir. Eğitimde yaratıcı dramanın alımlanmasında dramanın temel kavramlarının işlevsel ve etkin kullanılmasının oldukça önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: eğitim, yaratıcı drama, alımlama, temel kavramlar.

ABSTRACT: This study has been focused on the creative drama notion and reception. Since reception has been affecting creative drama directly, criteria determining reception are highly important. For that reason, some notions such as drama, creativity, play, dramatization, role-plays, spontaneous acting, communication and interrelationship have been investigated. It has been understood that the effectively and active use of main notions of drama has been highly important in the reception of the creative drama in education.

Keywords: education, creative drama, reception, main notions.

1. GİRİŞ

Günümüzdeki gelişim ve değişimler yaşamın tüm boyutlarında kendisini göstermektedir. Gelişimimizin göstergelerinden birisi de hiç kuşkusuz eğitim alanıdır. Doğru ilkeler, kararlılık, disiplin, tutarlılık, plânlılık ve çağdaşlık eğitim dizgemizi biçimlendirecektir. Ancak, bu biçimlendirme yanında doğru bir yönlendirme de kaçınılmazdır.

Eğitimde doğru stratejilerin belirlenmesi ve uygulanması, öğrenme-öğretme modellerinin seçimi, yöntem, teknik ve değerlendirmeleri de

kapsamaktadır. “(...)Bireylerce yapılan yatırımın verimli bir yatırım olarak görülmesi sonucu eğitimin etkili ve kaliteli duruma gelmesi, program geliştirme çalışmaları ile sağlanabilir” (Üstündağ, 1998a, s.28).

Bilimsel, teknolojik gelişme ve uygulamaların sanat eğitimi ile koşut sürdürülmesi özellikle de son yıllarda kabul gören bir gereklilik olmuştur. Eğitimde dramanın bir yöntem olarak kullanılması çağdaş insanın toplumsal ilişkilerini düzenlemesine, kendisini tanımasına, üretmesine ve varlığını sergilemesine olanak sağlamaktadır. Eğitim ve öğretimde dramanın işlevi oldukça önemlidir. Drama, oyun anlamında kullanılmakta ise de eğitimde bir öğretim yöntemi olarak uygulanmasının amacı duyuşsal, bilişsel ve davranışsal yetileri geliştirmektir. Drama ekinsel gelişim, özgüven, kendini tanıma, yaratıcılık, eleştirel bakış, kendini aşma, problem çözme ve çözüm yolları üretme gibi nitelikleri kazandıran etkili bir yoldur. Drama ağırlıklı olarak Türkçe dersi ile koşut sürdürülmesine karşın Tarih, Coğrafya, Matematik, Fen Bilgisi, Hayat Bilgisi, Müzik, Beden Eğitimi ve Yabancı Dil derslerinde de kullanılabilir. Örneğin Yabancı Dil olarak ilköğretim Fransızca ders izlencesinde 6. Sınıf ‘Beceriler’ bölümünde, rol alma oyunları, (benzetme, taklit) (jeux de rôle), bir resmi, hareket noktası olarak sahneyi (sözlü olarak) canlandırmaktan söz edilmektedir. (İlköğretim Okulu Fransızca Programı 6-7-8. Sınıf, 2000, s.19-20-21-26-27-35). Aynı izlencenin 7. Sınıf için ‘Beceriler’ bölümünde, bir resmi, bir çizgi romanı hareket noktası olarak sözlü olarak

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü.

ifade etmek ya da oynamak, sözlü alıştırma yapmak, oyun oynamak, hazır bir sözlü metinden yola çıkarak rol alma oyunlarından söz edilmektedir. 8. Sınıflar için ise, dolaylı anlatımla karşılıklı konuşma, rol alma oyunlarının yer aldığı görülmektedir. Drama ve kavramlarının Türkçe dersinde kullanılmasına ilişkin olarak ise şu açıklamalara rastlanmaktadır. İlköğretim okulları Türkçe ders programı Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 22.09.1981 tarih ve 172 sayılı kararı ile kabul edilmiş; 06.07.1981 tarih ve 2098 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanmıştır. Programın genel amaçları içerisinde yer alan 4. maddesi, “öğrencilere dinleme, okuma alışkanlık ve zevkini kazandırmak; estetik duygularının gelişmesinde yardımcı olmak” ve yine 8. maddesinde “öğrencilere, bilimsel, eleştireci, doğru, yapıcı ve yaratıcı düşünme yollarını kazandırmada Türkçe dersinin payına düşeni gerçekleştireceği” görüşü yer almaktadır. Bu programın özel amaçlarına göre ise, “VI.–VII. Sınıflarda okunan bir kitap, dinlenen müzik parçası, gezilen bir gezi, izlenen bir film, bir oyun, bir maç vb. üzerine açıklamalarda, eleştirilerde bulunabilme; yargıya varabilme”, “VI. Sınıf için ise, oyunlaştırarak canlandırma çalışmalarında konuşma biçimine sokulmuş bir yazıyı, abartmadan, rol yapmaya sapsadan sesleri doğru çıkarıp vurgularına özen göstererek oynayabilmek; yeteneği varsa güzel konuşma gibi sanat etkinliklerinde bu becerisini geliştirebilmekten” söz edilmektedir. Eğitim izleğinde drama çalışma ve uygulamalarına daha fazla yer verilmesinin getireceği olumlu sonuçlar, süreç içerisinde bir kazanım olarak değerlendirilmelidir. Eğitimde drama, canlandırma, dramatisasyon, doğaçlama, dramatik oyun ve tiyatro çalışmaları desteklenmelidir. “Otoriter bir eğitim sisteminin altında ezilen çocuklar için eğitimde tiyatro çalışmaları neredeyse varoluşsal bir önem kazanıyor” (İpşiroğlu, 1998, s.129). Tüm ders izlencelerinde yaratıcı dramaya daha etkin ve daha yoğun yer verilerek daha fazla uygulanım alan ve gücüne kavuşturulmalıdır. “Drama uygulamaları, okul öncesi eğitimde sosyalleşmeyi, temel eğitimde kara tahta eğitimi yerine deney-

sellığı, orta ve yüksek öğretimde kişiliğin çok yönlü estetik gelişimini sağlıyor” (Levent, 1993, s.85). Eğitimde drama ayrı bir ders olabileceği gibi Tarih, Türkçe, Yabancı Dil, Matematik gibi derslerin öğretiminde de kullanılabilir.

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YARATICI DRAMA ÇALIŞMALARI

Drama olgusunun eğitimde uygulanmasının ilk örnekleri XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkıp, II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha sık anılmasına karşın, profesyonel anlamda gelişip, değişmesi ancak 1970'li yılları bulmuştur. Bir genel eğitim kuramcısı olan John Dewey, eğitim alanında drama kuramı üzerinde çalışmıştır. XX. Yüzyılın başlarında Harriet Finlay-Johnson, 1911 yılında kaleme aldığı “The Dramatic Method of Teaching” adlı kitabıyla eğitimde drama konusuyla ilgilenmiştir. Johnson'dan sonra, H. Caudwell Cook bu kez 1917 yılında “The Play Way” adlı kitabında yaşayarak, yaparak öğrenme, istekli ve gönüllü olma, oyun oynama yoluyla öğrenme gibi ilkelere dayalı bir model belirlemiştir. Onu, 1930 yılında “Creative Dramatics” ve 1947 yılında “Playmaking for Children” adlı kitaplarıyla Winifred Ward izler. 1960'lı yıllarda, Dorothy Heathcote yazında dramanın etkin biçimde kullanılması yönünde etkin bir çaba gösterir. Dramayı anlamlandırma yolundaki çabaları ve etkinliğiyle, Heathcote dramanın anasıdır denilebilir (San, 1996, s.152-153).

Türkiye'de de, yurt dışındaki serüvene benzer bir serüven izleyen drama, başlangıçta gösteri etkinlikleri ve çalışmaları olarak değerlendirilmiştir. Bu alandaki çalışmalara, Kazım Karabekir'in “Şarkılı İbret” adlı çocuk oyunu, Muhammer Targaç'ın ilk uygulamaları, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun okul tiyatrosuyla ilgili görüşleri örnek olarak verilebilir. 1950'de eğitim alanındaki dramatisasyon çalışmalarının ilk örneğini Selahattin Çoruh “Okullarda Dramatisasyon” adlı kitabıyla vermiştir. Dramatisasyon üzerine ilk ciddi çalışma Emin Özdemir'in 1965'de yayımladığı “Uygulamalı Dramatisasyon” adında-

ki kitapçıdır. Özdemir, ise parmak oyunu, sözsüz dramtizasyon, metinden bağımlı ya da bağımsız dramtizasyon ve kukla oyununu değerlendirmiştir. Avrupa’da olduğu gibi Türkiye’de de ancak 1970’li yıllara gelindiğinde dramının başlı başına bir disiplin olarak ele alınması gerektiği düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Bu dönemden önce ağırlıklı olarak dramaya değil de dramtizasyon çalışmalarına yer verildiği söylenebilir. Uzun yıllar drama sanki uygulanım alanını yalnızca Türkçe dersleriymiş gibi algılanmış ve bu çerçevenin dışına çıkılamamıştır. Ülkemizde ilk kez, Sadık Özdemir ilkokul 4. ve 5. sınıflara yönelik Dramatize Fen ve Tabiat Bilgileri kitaplarıyla dramtizasyonun uygulama alanını genişletmiş ve farklı disiplinlerin öğretilmesinde dramtizasyonu araç olarak kullanmıştır (San, 1991, s.263). Bilimsel anlamda Drama uygulama çalışmaları 1985 yılında İnci San ve Tamer Levent’in öncülüğünde hız kazanmış ve seminer çalışmalarıyla da desteklenmiştir.

3. YARATICI DRAMANIN ALIMLANMASI

Yaratıcı drama “informal drama, yaratıcı oyun, gelişimsel drama, eğitsel drama veya doğaçlama yoluyla drama” (Ömeroğlu, 1991, s.89), “oyun pedagojisi, etkileşim pedagojisi, tiyatro pedagojisi” (Adıgüzel, 1994, s.25) “eğitimde drama, pedagojik oyun, rol oyunu, tiyatro eğitbilimi” (Okvuran, 1995, s.186) gibi değişik isimlendirmelerle anılmaktadır. İçinde pek çok olguyu barındıran yaratıcı drama şöyle tanımlanmaktadır: “Yaratıcı drama, doğaçlama, rol oynama vb. tiyatro ya da drama tekniklerinden yararlanılarak, bir grup çalışması içinde, bireylerin bir yaşantıyı, bir olayı, bir fikri, bir eğitim ünitesinin, kimi zaman da soyut bir kavramı ya da davranışı, eski bilişsel örüntülerin yeniden düzenlenmesi yoluyla ve gözlem, deneyim, yaşantıların gözden geçirildiği “oyunsu” süreçlerde anlamlandırılması, canlandırılmasıdır” (San, 1996, s.149). Temel olarak yaratıcılık, özgünlük, öznellik taşıyan yaratıcı drama bu yönüyle duygusal zekanın da gelişimini sağlayan etkili bir uygulamadır. “Yaratıcı drama, bir kavramın,

bir ders konusunun, bir metnin daha iyi anlaşılır kılınması, bireyce ve grupça özümseme içsel yaşantıya dönüşmesi, gözden geçirilene, üzerinde düşünülerek dışa vurulmasıdır” (San, 1991, s.3). Yaratıcı drama iletişim becerilerini kazandırma, kişinin kendini ve yaratıcılığını keşfetmesinde ona ayna tutarak, bireyselliğini koruyarak, geliştirmesine olanak sağlamayı amaçlar. Yaratma eylemini çoğu durumlarda etkinliklerle geliştiren drama, sanat yoluyla eğitim ilkesine dayanır. Dramanın bir başka disiplinin öğretiminde bir yöntem olarak kullanılmasında genellikle şu aşamalardan geçilir. Başlangıçta ısınma ve rahatlama çalışmaları yer alır. Adından da anlaşılacağı üzere bu aşamada rahatlama, duyu eğitme ve hissetme çalışmaları yapılır. Dış dünyadan alınanlar duyumsanırlarsa varlardır. Çünkü, “Duyum, tinsel etkinliğe karşıt bir alana, madde alanına girer” (Benedetto, C. çev: Tunalı, 1983, s.23). Duyular eğitilmeden bir nesnenin varlığını anlama yaşantısı sağlanamaz. “Duyular bize dış dünya ile tek tek duyumları verirler, algılarımız onlara dayanarak bir algı dünyası kurarlar” (Tunalı, 1996, s.34). Bu aşamayı yine kendine özgü nitelikleri olan doğaçlamalar izler. Kişi, nesne ya da hayvanlar ve onların kimlik, karakter ya da koşullarını düşünme, anlatma ve kullanılmasıyla beslenen ve önceden tasarlanmadan gelişen çok özgün bir aşamadır. Katılımcıların yaratıcılıklarını tümüyle ve en yoğun yaşadıkları oluşumlar aşamasını, ulaşılması düşünülen son hedef olarak tanımlamak yanlış olmaz. Bunu, doğal olarak değerlendirme aşaması izler. Eğitimi ile katılımcıların yaşadıkları, hissettikleri, duyumsadıkları ve gözlemlediklerini paylaştıkları, tartıştıkları bu aşama bir gözden geçirilmedir. Eğitimi, eğer gerekli olursa, kişisel gözlemlerini de katılımcılarla paylaşabilir. Aslında bu etkinlikler yaşamın kendisini içerir ve onu yönlendirir. Bilişsel ve duyuşsal amaçları olan bu sanat, kuramsal ve uygulamalı çalışmaları iç içe özünde yaşatır. Yaratıcılık ancak yaratılarak edinilir. Zaten “öğrenme merkezlerinin dayandığı başlıca ilke, öğretmenin, öğrencisini, kendi kendini yönlendirerek öğrenme yaşantılarının sonucunda anında yankı verebilen bireyler ola-

rak yetiştirmesine imkan vermektir” (McNeil, J. D. çev: Gürbüz Türk, 1987, s.395). Dramada, özellikle atölye çalışmalarını oluşturan oyunlaştırmalar ve canlandırmalar, çocuğun bilişsel ve duyuşsal gelişimde olmazsa olmaz denecek türden tanımlanabilecek kavramlardır. Gerek edinilen (anadili), gerekse öğrenilen dil (yabancı dil) öğretiminde ağırlıklı kullanılan oyunlar ve oyunlaştırmalar yani dramatisasyon, canlandırmalar sıklıkla kullanılan yöntemlerdendir. Bunlara grup çalışması, araştırmaya yönelik ödevler verme, anlatma, soru-cevap ve çözümlenme, okuma, yazdırma gibi yöntemler de eklenebilir. (Kavcar, 1990, s.268-269) Ancak “günümüzde genel olarak, klâsik ders işleme yöntemlerinin dışındaki daha birçok yöntem ve tekniğe; buldurma, tartışma gösterip yaptırma yöntemleriyle, gösteri, soru cevap, rol yapma tekniklerine çok az yer verilmektedir” (Sağır, 2002, s.59).

Yaratıcı drama, oyun üzerine kuruludur. Oyunlaştırma olay ve durumları dramatize etmektir. Ancak, oyunlaştırmının yalnızca rollerin ezberlenip oynanmasından oluşmadığı da unutulmamalıdır. Özdeşleşme durumları yaratılmadığında, dramatisasyon da amacına ulaşmamış olur. Bunun yanında, imge dünyasının kapılarını aralayan doğaçlamalar ise öğrencilere yaratılarını sergileme olanağı sağlar. Drama çalışmalarının temeli her aşamada, etkin ve işlevsel ve yaratıcı olmayı amaçlar. Bu amaçların gerçekleşmesi rol oynama, canlandırma, doğaçlama, dramatik oyunlar gibi temel kavramların da doğru uygulanımı ile olasıdır.

Algı (perception), “organizmaya ulaşan duyumların gruplar halinde örgütlenmesi ve anlamlandırılması olarak tanımlanmaktadır” (Sever, 2000, s. 11). Bir başka tanımlama ise şöyledir: “Bir olayı veya bir nesnenin varlığını duyum yolu ile yalın bir biçimde alanına almak, idrak etmek” (Türk Dil Kurumu Sözlüğü [TDK]). Algı, duyumlarımızla bir bütünü, duyuşsal imgeleri anlama ve bilinçte sağladığı duyumlar ve yorumlar olarak tanımlanabilir. Algı zihinsel bir kavramdır. İç ya da dış evrene ilişkin olabilen algılama eylemi psikolojik ve düşünsel varlığımızın da en başat eylemi ve işlevidir. Algıda an-

lamın ilk olarak algıyla oluştuğu doğrudur da alımlamayla bireşime ulaşılır. Bir bildirinin alınması algılama, kavranması, ayrıştırılması özümsemesi ve çözümlenmesi ise alımlamadır. “Alımlama, edilgin bir alımlama olayı değil, tersine, yapıtları ortaya çıkaran, çözümlen ve yeniden ortaya çıkan sorunları etkin bir anlama olgusudur” (Tunalı, 1996, s.122). Yazarın okuyucuyu dış yaşamla soyut düzlemde boşluk doldurmaya itmesi yapıtta özellikle istenilen kurmaca bir gerçekliği yaratmayı hedeflemesindedir. Bilişsel, duyuşsal ve devinişsel gelişimde etkin bir işlevi olan yaratıcı dramayı alımlama düzeyi kişisel etmenlere, fiziki koşullara, sosyal ya da ekonomik düzeydeki farklılıklara göre değişiklik gösterir. Yazınsal her yapıt iki değişik alan oluşturur. Bunlardan biri yazarın görüşleri diğeri ise okurun yani alımlayanın bu yapıta kattığı anlamdır. “(...) Bir edebiyat yapıtının anlamı metnin içinde hazır bir şekilde bulunmaz, metindeki bazı ipuçlarına göre okur tarafından okuma süresinde yavaş yavaş kurulur” (Moran, 1988, s.205).

Alımlama gönderilen bir iletinin kavranması, ayrıştırılması ve bilişsel olarak biçimlendirilmesidir. Bu nedenle, her sözdizimsel birim, kendi içerisinde yazarın okura daha önceden ulaştırmadığı bazı alt anlam ya da ifadeleri taşır. Aslında okurdan beklenen de söylenenlerden söylenmeyenleri keşfetmesini sağlamaktır. Bu beklenti ‘boş alan’ diye tanımlanabilir. “Yazınsal yapıt, her okunuşta içinde yaşadığı toplumun özelliğine, okurun kültür birikimine, yani yapıtın okur tarafından alımlanmasına göre değişir” (Sayın, 1999, s.42). Yazınsal kuram ve uygulamalarda sıklıkla kullanılan alımlama estetiği, bu açıdan daha çok ne söylendiği değil nasıl alımlandığı üzerine yoğunluk kazanmıştır. Her sözdizimsel bağlamda okur oldukça önemlidir. Çünkü üretim ancak okur tarafından gerçekleştirilir. Alımlama estetiğini (receptionzasthetik) okurun somutlamasını, güncelleştirmesini, beklenti ufkunu ya oluşturur ya da tümüyle yok eder (Sayın, 1999, s.43). Okuyucunun imgelem gücüyle doğan ve gelişen alımlama (reception) yeniden ve farklı boyutlarda anlamlar kazanır. Yazınsal ya-

nıt tek anlamlılıktan kurtulur ve bir iç devinime ulaşır. Yalnızca üretenin (yazar) değil aynı zamanda okur, izleyici, dinleyicinin de anlam katmasıyla güçlenir. Yapıtla onu kavrayan, anlayan yani alımlayan arasında sıkı bir bağ vardır. Bu yüzden okur, izleyici ya da dinleyici edilginlikten kurtulmalı ve sürekli etkin ve enerjik olmalıdır. Bu tanımlamaya göre yapıtın yorum ve anlamlanması okuru, tüketen ve alan olarak değerlendiren klasik değerlendirmeye karşıt bir görüş ortaya çıkmaktadır. Bu görüş içerisinde yer alan ve okura sürekli göndermeler yapan alımlama estetiği, ideal bir beklentiye de doğrudan gerçekleştirmiş olur. Bu beklenti yazar ve okuru arasında oluşması kaçınılmaz olan iletişimdir. Okurca oluşturulan farklı anlamlar ve somutlamalar yapıtın yeniden yaşam bulmasıdır. Burada okurun alımlamasında ne gibi etmenlerin yer aldığı da incelenip, değerlendirilmelidir. Boş alanların doldurulmasında okurda kesinlikle olması gereken nitelikler öncelikle onun imgelem gücü, kişisel ve ekinsel birikimi, ardalan yapısı ve estetik ufkudur. “Estetik tavır, duygusal temele dayalı bir tavidir” (Tunalı, 1996, s.31).Yapıt alımlayanla vardır demek yanlış olmaz. Ancak değişmez yorumlar da o yapıtı tüketir.

Alımlamayla sıkı sıkıya bağlı bulunan “drama hareket içinde bulunmak, hayal kurmak, taklit etmek ve oynamak gibi insanın içgüdülerinden yola çıktığından çocuklar için hoşlanılan bir etkinlik dizisidir” (Üstündağ, 1995, s.36). Ancak bu etkinliğin amacına ulaşması için öncelikle dramanın doğru anlaşılması, yorumlanması ve özümsemesi gereklidir. Bir başka deyişle dramanın etkinliği onun alımlanmasıyla ilintilidir. Alımlamanın drama anlayışını geliştirmede doğrudan etkili olduğu yadsınamaz. Bu nedenle bu araştırmada yoğunlukla drama alımlama düzeyi üzerinde durulmuştur. Drama alımlama düzeyi pekçok ölçüte göre değişkenlik gösterebilir. Örneğin, sosyal, kültürel ekonomik, eğitsel değişkenler drama alımlama düzeyini engelleyebilir ya da değiştirebilir. Alımlama becerilerinin kullanımının yeterli olup olmadığı ilk olarak söylenen savı da doğrudan etkileyen bir etmen-

dir. Bunun için özellikle farklı sosyo-ekonomik düzeydeki öğrencilerce dramanın temel kavramlarının hangi düzeyde anlaşıldığı niteliksel (sormaca) verilerinin çözümü ile gerçekleştirilebilir.

4.TEMEL KAVRAMLAR

Dramadaki temel kavramlar; dramanın kendisi, dramatik oyunlar, canlandırmalar, yaratıcılık, rol oynama / yapma, doğaçlamalar, iletişim ve etkileşim izlekleri üzerinde yoğunluk kazanmıştır.

4.1.Drama

“Drama bir yandan yaygın bir popüler bir alandır, diğer yandan bilimsel bir alan”dır (Okvuran, 2002, s.18). Araştırmanın başat sorunsalının yoğunlaştığı dramanın öğrencilerce nasıl alımlandığı sorusu çalışmanın ilk çıkış noktası olmuştur. Sözlü veya yazılı metinlerin içerdiği anlamları herkesin kendi izlenim, bilgi, deneyim ve birikimiyle yorumlaması, değerlendirmesi alımlamadır. Drama yoluyla eğitimde öğrenciler yeteneklerini keşfedebilir ve kendilerine olan özgüvenlerini artırabilirler. Özellikle ilköğretim programında Türkçe ders kitaplarındaki metinlerle bağdaştırılan drama, öğrencilerin kendilerini anlatma ve başkalarını anlamalarını, duygu, düşünce ve yaratıcılıklarını ve duyumsadıklarını özgürce sergileyebilmelerini, onların düşün ve imgelem gücünü artırıcı en etkili yol olarak kabul edilmektedir. Drama alanında ciddi yaklaşımlar 16 temmuz 1923’de, Cumhuriyet Tiyatrosu’nun temelinin atılmasıyla başlamıştır. Bu yolla da sahne insanlara ekinsel hizmet veren bir bilim kürsüsü olmuştur. Bunda tabii ki Atatürk’ün tiyatro sanatına verdiği değer de oldukça önemlidir. “Atatürk’ün gözünde tiyatro, güzel sanatların bir sentezidir. Mimarlık, resim, edebiyat ve müziğin hepsini kapsar. Bu bakımdan tiyatro, toplumun gerçek aynasıdır. Bu nedenle, tiyatro sanatına özel bir önem vermiştir” (Kavcar, 1983, s.523). Geniş bir alanı olan drama, tiyatronun gizil ve görünmeyen bölümünü oluşturur. Drama varsa tiyatro vardır.

Öğretim ve eğitim asla birbirlerinden ayrı değerlendirilemezler. Bu anlamda yaratıcı drama,

drama olgusunun eğitimi nasıl etkilediğini de açıkça ortaya koyabilmektedir. “Drama öğretiminde; dramaya giriş temel düzeyde genellikle ısınma, rol oyunları, duyuları geliştirme oyunları, sosyal yaşama ilişkin doğaçlamalar üzerinde durulur” (Okvuran, 2002, s.18). Olay ya da durumların oyunlaştırılmasıyla gerçekleşen yaşantılar olarak özetlenebilen yaratıcı drama, jest, mimik, ses, bedensel hareket içermesiyle de geniş bir uygulama alanına sahiptir. “Özellikle dinleyip eğlenen gencin hayatla bağları güçlenmiş, sağlıklı bir kişilik geliştirmiş, ruhsal yönden dengeli, güvenli, mutlu bir kişi olmuştur” (Tezcan, 1985, s.117). Bu noktada drama eğlendirme amacına mı yoksa eğitim amacına mı yöneliktir sorusuna şu şekilde yanıt vermek de zor değil. Drama oyun, doğaçlama ve canlandırmalarla eğlendiren ve eğlendirirken de eğiten bir etkinliktir. “Yaratıcı drama sınıf içinde oyunlarla geliştirilen bir etkinliktir. Bu etkinlik boyunca öğrenci; etkin durumdadır, onun yaşantılarından yola çıkılarak planlanan canlandırmalar söz konusudur, öğrenenin ilgi ve gereksinimleri ön plandadır” (Üstündağ, 1998b, s. 27).

4.1.1.Yaratıcılık

En yalın tanımıyla yaratıcılık, bilinenden, görülenden veya yapılandan farklı yeni bir bakış, düşünce ya da sonuca ulaşmadır. Drama öncelikli olarak yararcı ve yaratıcı amaca yöneliktir. Yapararak ve yaratarak öğrenme etkin bir yöntem olup gerekliliği tartışılmazdır. Yaratıcılık “daha önceden kurulmamış ilişkiler arasında ilişkiler kurabilme, böylece yeni düşünce şeması içinde yeni yaşantı, deneyim, fikir ve ürünler ortaya koyabilme ya da anlam evrenimizi yeniden yapılandırma, bireyler için ya da kültür için gerçekliğe uygun bir yenilik katma” (San, 1985, s.100). Yaratıcılık bilinenlerden bilinmeyene ulaşma yeni ve farklı bir şey yaratıp buradan bir birleşime ulaşmadır. Sorunu yalnızca sergilemek değil çözüm önerileri de geliştirmek esastır. Yaratıcılık ancak bu şekilde amacına ulaşılır. Sanat yoluyla eğitimi sağlayan yaratıcı drama, oyunlarla güçlenir ve beslenir. Çünkü her oyunun altında bir yaratıcılık yatar. Oyunlar içlerinde yaratıcıyı desteklerler. Yaratıcı drama, yalnızca ba-

karak, dinleyerek, görerek ya da işiterek değil aynı zamanda yaparak ve yaşayarak öğrenmeyi amaçlar. Yaratıcılık sanat eğitimiyle güçlenir. Beden gücünü kullanma, imgesel ve estetik formlar yaratma, uzun bir süreci de beraberinde getiren drama süreciyle olasıdır.

Yaratıcılık yaratıcı davranışlarla gelişebilir ancak. Bu ise, araştırma, uygulama, bulma, geliştirme, alternatif sonuçlar çıkartma ve üretme olarak tanımlanabilir. Yaratıcı davranabilmek için yaratıcı düşünebilmek gerekir öncelikle. Zaten yaratıcı davranışları ortaya çıkarma ve onları geliştirme tüm eğitim programlarının temel amacıdır. Her türlü baskı ve kısıtlama yaratıcı düşüncüyü zedeler. Kişisel becerileri edinme ve geliştirme yaratıcı ve bağımsız düşünce varsa sağlanabilir. “Sezgi, duyumsama, algı, anlama ve anlatma gücü gelişen bir öğrenci ise, kolaylıkla yaratıcı düşünce üretme sürecine girebilir” (Sever, 1991, s.373). Söz edilen yaratıcılık ancak öğrencileri yaratıcı ve etkin kılacak eğitim durumlarının sağlanabilmesiyle gerçekleşebilecektir.

4.1.2.Oyun

Temeli öykünmeye dayalı oyunlar, hangi yaş düzeyinde olursa olsun yaşamın ayrılmaz parçalarıdır. “Öğrenciler, oyunları, diğer sınıf etkinliklerine tercih ederler. Bu, ilkokuldan liseye kadar tüm öğrenciler için gerçeği yansıtır” (Coleman et al., 1973 akt.Gürbüz Türk, 1987, s.400). İmgeselden gerçekliğe ancak oyunlarla geçiş yapılabilir. Ancak, oyunlar yaratıcı dramanın da kendisidir demek de yanlış olur. “(...) Drama, eğitim için, oyunla sürdürülen bir etkinliktir ve bu özelliği ile eğitimin yaşamsal bir parçasıdır” (Üstündağ, 1994, s.7). Oyunla drama içiçe kavramlar olup, birbirlerini bütünlerler. Oyun için drama, drama içinse oyun gereklidir. “Dramatik oyun çocuğun yaratıcı dramaya ilk adım atmasına olanak veren en önemli etkinliktir” (Ömeroğlu, 1992, s.31). Önceden belirlemeler yapılamayan yaratıcı dramada oyun spontan (kendiliğinden) gelişir ve doğaçlamalarla da zenginleşir. Sıkıcılığı kaldırmada bilinen en etkili yol olan

oyun, eğlence, heyecan, farklılık duygusu ve bir ayrıcalığı yaşamadır. Eğitimde drama oyunlarla güçlenir. Bir başka deyişle, dramatik yaşantılar oyunla edinilir. Son yıllarda teknolojik gelişimlere koşut olarak gelişen ve farklılaşan pek çok düşün ve kavram tanımlamaları da belli ölçüde değiştirmiştir. Örneğin, en az iki kişiden oluşan bir birlikteliği gerektiren oyun, çoğu durumlarda sıkça gördüğümüz gibi tekli ve bireyselliğe dönüşmüştür. Tek boyutlu düşünmeye iten ve 'ben' duygusunu artıran bir sonucu da beraberinde getirir. Oyun, çoğulculuğu, paylaşımcılığı, işbirliğini kısacası bir ekip çalışmasını içerir. Bu, grup dinamiğini yaratan en etkili yollardan biridir. “ (...) Oyun bir çocuğun en doğal yaşantısıdır ve içinde her yönüyle zengin bir dünya vardır” (Adıgüzel, 1993, s.9). Dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan birisi de kuşkusuz oyunun hedef davranışları kazandırmada doğru olarak yönlendirilmesidir. Hedefler ve amaçlar belirlendikten sonra tüm katılımcıların bu oyunun sorumluluklarını alıp, ona göre davranması gerekir. Araç-gerece gereksinim duyulmadan da serbest oyunlar yapılabilir. Oyunlarda sınırlamalar ya da zorlamalar yoktur. Derse doğrudan katılımı ve güdülenmeyi sağlayan oyunlar çeşitli görsel ya da işitsel haber ya da yayınlardan esinlenerek bazı öykülerin sahnelenmesi ya da özgün öykü oluşturma ve sahneleme, ya da öykünererek bu yaşantıları canlandırma ya da yarışmalarla kolayca yaşama geçirilebilir. Gerçek ve kurgusal yaşamın iç içe olduğu dramada gerçek yaşam durumlarından imgesel yaşantılara oyunlar yoluyla geçilir. “Yaratıcılık ve imgeleme boyutları oyunlarla işin içine girer” (Üstündağ, 1998b, s.28). Oyunlar yaşamda yinelenemeyen olay ve durumların provasıdır demek yanlış olmaz. Oyunlar, gerçeklikte bir kez yaşanılanları eleştirme, yargılama, değiştirme, düzeltme ve sorgulama olanağı sunarlar. Çocuklar yaşama ve yeni durumlara oyunla hazırlanabilirler. Dramatik oyunlar, “çocuğun insan ilişkilerini olumlu yönde geliştirirken, onlara problem çözme yeteneği de kazandırır. Böylece, sağlıklı bir toplumsallaşma gerçekleşir” (Kavcar, 1985,

s.33). Boş zamanları değerlendirme aracı olarak oyunlar yararlı ve üretici bir amaca yönelik kullanılabilirler. Çünkü çocuk oynayarak kendisini anlatabilir.

4.1.3.Dramatizasyon

Ders kitaplarında öğrencilerin duygu, düşünce dünyalarını geliştirme ve yaşama bakış açılarını beslemeyi amaçlayan 'hümanist yöntem' ile öğrencinin sözü edilen yaşamda kazanması beklenen becerileri ortaya çıkarmayı ve onları uygulamaya dökmeyi amaçlayan 'yararcı yöntem' vardır. Birbirinden ayrı düşünülmemen bu iki yöntemden yararcı yöntem dramatizasyon çalışmalarının da özünü oluşturur. Anlama ve değerlendirme ancak oyunlaştırma ile sağlanabilir. Ancak bunun sonucunda iletişim döngüsünün gerçekleştiğinden söz edilebilir.

Dramatizasyon bir oyun (piyes) metninin canlandırılması olarak nitelendirilse de en az onun kadar etkin ve yararcı bir başka yöntem olan oyunlaştırmalarda da kullanılmaktadır. “Dramatizasyon yöntemi, bir duygu veya düşüncenin, hareket, mimik, jet veya sözle anlatılmasıdır. Bir başka deyişle, bir konu ya da durumun canlandırılması, yaşayarak yansıtılması, yaşantıya dönüştürülmesidir” (Kavcar, 1986, s.2). Eğitimde oyunlaştırmalar, görülen, işitilen ya da okunanların canlandırılmasıdır. “Eğitimde dramatizasyon, oyun biçiminde eğitim anlamına gelir. Bir başka deyişle eğitimin oyunlaştırılmasıdır” (Kavcar, 1986, s.83). Öğrenme sürecini yaşatarak geliştirmeyi amaçlayan dramatizasyon katılımcıyı sürekli canlı ve etkili kılmayı sağlar. Göğüş (1983), anadili eğitim teknikleri içinde oyunlaştırma (dramatizasyon) da yer aldığını belirtmektedir (s.42). Dramatizasyonla yazılı oyunların sahnelenmesinin farklı olduğunun ayırına varılmalıdır. Dramatizasyon iyi bir planlamayı gerektirir. Bu zamanın doğru ve etkin kullanılması açısından ön koşuldur. Dramatizasyon çalışmalarının üretime dönüştürülmesi ve oyunun planlandığı gibi sürdürülmesinde öğrencilerin daha önceden bilgilendirilmesi kuşkusuz çok yararlıdır. Eğitimde, özellikle de ilköğretim II. Aşamada kullanımı azalan ve daha sonraları da hemen hemen hiç kullanılmayan oyun-

laştırma, aslında beden ve sözün uyumlu kullanıldığı etkin bir eğitsel yöntemdir. Yaratıcı yeti ve davranışlar, değişme ve yenileme, bedensel devinimler, çok boyutlu duygu ve düşün evreni ve alışkanlıkları, anlama/anlatma becerilerini uygulamaya koyma gibi hedefleri olan dramatisasyon özetle bilişsel, duyuşsal ve devinişsel davranış ve becerileri kazandırma ve uygulama ilkesi üzerinde durur. Bir başka anlatımla dramatisasyon, metinden yaşama aktarılanlardır. Bu nedenle de eylemdir. Olay ya da durumların roller verilerek canlandırılmasıdır. Dramatisasyon belirlenmiş roller üzerine kuruludur ve yönlendirmeler vardır. Dramatisasyon öğrencileri toplumsal ve kişisel yönden geliştiren ve yetiştiren bir etkinliktir. Yaşantı zenginliği ve somutlama dramatisasyonla sağlanabilir. Bu yöntemin etkililiği, kalıcılığı ve yaratıcılığının öğretmenin etkililiği, dinamizmi ve donanımı ile de yakından ilgili olduğu unutulmamalıdır.

4.1.4.Rol Oynama

Rol oynama bir oyundaki karakterin tüm duygu, düşünce, istek ve beklentilerinin canlandırılmasıdır. Etkili bir öğretim tekniği olan ve ilköğretim okullarında yer alan rol oynama/yapma bir uyarlamadır. Bir başkasıyla özdeşleşme yanlış yapma korkusunu tamamen yıkar. Rol yapan kişi kendisi değil karşısındakidir. Aslında çocuk oyunlarının tümü rol oynama ilkesi üzerine kuruludur. “Rol yapma sosyodrama olarak da adlandırılır” (Demirel, 2000, s.118). Bir olay ya da oyunu okuyarak ya da rol yaparak sahneleme konuşma alışkanlığını doğrudan geliştiren bir yoldur. Bir oyun okunarak pandomime edilebilir ya da okuma tiyatrosu çalışmaları rahatlıkla uygulanabilir. Bu çalışma benzetim tekniği ile gerçekleştirilir ve değişik biçimlerde uygulanabilir. “Rol yapma, öğrencinin kendi duygu ve düşüncelerini başka bir kişiliğe girerek ifade etmesini sağlayan bir öğretim yöntemidir” (Demirel, 2000, s.118). Bu şekilde yaşamı çok yönlü olarak algılamak olasıdır. Dramanın kullanım alanlarından biri olan rol oynama büyük oranda uygulama çalışmalarını kapsar. Kendi içerisinde çeşitli aşamaları ve teknikleri içeren rol oynama gönüllük ve isteklilik gerektirir. Rol oynamadan

önce öğrenciler rolleri konusunda bilgilendirilmeli ve bilinçlendirilmelidirler. Özgün ve yaratıcı olmaya itilen öğrencilere rol oynamaları için ortam yaratılması gerekir. Bunun için öncelikle bir sahneye gereksinim vardır. Daha sonra, özellikle ilk uygulamada, başarılı, gönüllü öğrenciler seçilmeli ve rollerin dağıtılması ve oynanması gerekir. Rollerin dağıtımını yapılırken, izleyici ve oyuncu dağılımını doğru yapmak gerekmektedir. Rol oynama dramanın uygulanım aşamasında olduğu gibi değerlendirme ve tartışma ile tamamlanmaktadır. Rol oynama durumlar ve bu durum karşısında yapılması gerekenleri öğreten daha doğrusu yaşatan bir tekniktir. Bu aynı zamanda dramanın problem çözme ilkesiyle de bağdaşır.

4.1.5.Doğaçlamalar

Sıklıkla ‘anında kurulan’ anlamında kullanılsa da yine de doğaçlamalar, hazırlık gerektiren süreçlerdir. Gerçek yaşamdan çeşitli kesitler içeren doğaçlamalar bir anlamda gerçek yaşamın provalarıdır. Önceden planlanmadığı için doğaldır, kesinlemeler ve belirlemeler içermez. Yaşantısal öğrenmeyi gerçekleştiren yaratıcı drama doğaldır, herhangi bir metne dayanmaz. Doğaçlamalar asla öykünme olmamalıdır. Öykünmeler yaratıcılığı yıkarlar. Doğaçlamalardaki özgürlük grup elemanlarının birbirlerini tanımaları ve güvenmeleriyle sağlanabilir. Öğrencilerin sosyal uyumlarının gelişmesinde bu yöntemin iyi bilinip ve doğru olarak kullanılması zorunludur.

4.1.6.İletişim

İletişim duygu, düşünce doğru, eksiksiz anlama ve anlatmadır. “Dil eğitiminin temel amacı, kişilerin iletişim becerilerini geliştirmektir” (Kavcar, 1990, s.262). Dramanın temel amacı olan iletişim kurma doğuştan getirilen bir beceri olmasına karşın, onun etkili ve yeterli biçimde kullanması daha sonra geliştirilebilir. Örneğin, yazımsal bir eserin yazılı veya sözlü olarak bir bölümünün veya tamamının öğrencilerce tamamlanması; kahramanlarının, olay örgüsünün değiştirilmesi, değerlendirme sonuçlarının yazılması, diksiyon eğitimi gibi değişik çalışmalar iletişim becerilerini geliştirebilirler. İşte bu noktada iletişimin başarılı ya da başarısız olmasının

dan söz edilebilir. İletişim okuma, dinleme, konuşma ve yazma etkinliklerinden oluşur. Bu etkinliklerin her biri bir eylem içerir. “Dinleme ve okumanın bir eylemsizlik durumu olduğu düşünülür. Kişi kendisine iletilenleri almaktadır çünkü. Oysa alabilme yaratıcı bir etkinliktir, bir algılama, yorumlama sürecidir” (Adalı, 1983, s.32). Okuma ve dinleme anlama gücünü, konuşma ve yazmanın anlatma gücünü oluştururlar. En yalın biçimiyle dil anlama ve anlatma aracıdır. Sözlü ya da sözsüz olsun iletişim kurmamak olanaksızdır. İnsanlar arasındaki en küçük ilişki, etkileşim bile dramatik bir durumdur. Etkili bir iletişim, iletişimde bulunan taraflarının (alıcı ve verici) birbirlerini yalın ve doğru anlamalarını sağladığından, özgünlüğün doğuşuna da olanak sağlar. Yenilikçi düşüncelerin, açık fikirli, yorumlayıcı, yapıcı ve yaratıcı kişilikleri yaratmanın en kolay yolu da doğru iletişim becerileri kurmayı öğrenme ve öğretmeden geçer. Eleştirel bakış açısı kazanan kişi özeleştirisini de kolayca yapabilir. Drama boyutunda iletişim becerilerini geliştirme izlenenlerin, okunanların, dinlenenlerin sözlü ya da yazılı olarak anlatma alışkanlığını oluşturma anlamını taşımaktadır. Bu oluşum kazanıldığında kavrama da kendiliğinden gelmektedir. Zengin bir düşün evreni sözü geçen oluşumları kendiliğinden oluşturmaktadır.

4.1.7.Etkileşim

Etkileşim de iletişim gibi işteşliği gerektirir. Bir etki yoksa etkileşimden de söz edilemez. Sosyal, ekinsel, duygusal, fiziksel, duyuşsal etkileşimler bir grubun tamamını ya da bu grubun bir bölümünü anlatabilir. Etkileşim paylaşımıdır. Dramanın her aşamasında etkileşim yaşanır ve yaşatılır.

5.SONUÇ

Çağdaş eğitim dizgesinde yaratıcı dramanın başlı başına bir disiplin ve öğretim yöntemi olarak kullanılmasının zorunluluğu ve gerekliliği kaçınılmazdır. Anadili ve yabancı dil öğretiminde de oldukça etkin olan yaratıcı drama öğrenmeye yönelik bir yöntemdir. Eğitimin öncelikli

amacı öğrenciyi yaşama hazırlamaktır. Yaratıcı drama ile öğrenilenler yaşama aktarılabilirler. Eğitimde drama bilinen, alışılan ve beklenenin dışındakini keşfetme olanağı verir. Öğrenciyi edilgin, dinleyen, izleyen değil yaratan, yapan, uygulayan ve sorgulayan konuma getirir. Yaratıcı drama eğitiminin uygulamaya sokulması hem estetik hem de eğitsel bir gelişimdir. Eğitimde yaratıcı drama, alımlanması ve uygulanmasıyla yaşam bulacaktır. Dramanın temel kavramlarının eğitimin farklı aşamalarında kullanılması en az dramanın kendisi kadar yaşamsal öneme sahiptir. Drama, temel kavramları benimsendiğinde uygulanım alanı bulabilecektir. Ancak bu yolla yaratıcı ve üretken beyinler yarınları hazırlayabilir ve bildiklerinin savunucusu olabilirler.

KAYNAKÇA

- Adalı, O. (1983). Anadili olarak türkçe öğretimi üstüne. *Türk dili*, (379-380), 31-35.
- Adıgüzel, Ö. (1993). Biz düşlerimizi yaratıcı drama ile gerçek yapıyoruz! *Günışığı dergisi*, (3), 8-9.
- Adıgüzel, Ö. (1994). Eğitimde yeni bir yöntem ve disiplin: yaratıcı drama. *Eğitim bilimleri kongresi*, 2, 522-533.
- Coleman, J. , Edwards K., Fennessey G., Kidder S. and Livingston S. (1973). *The hopkins games program: conclusions from seven years of research*. Çev: Gürbütürk, O. (1987). Öğretmenler tarafından kullanılan program yapıları (birkaç örnek). *Eğitim bilimleri fakültesi dergisi*, 20 (1-2), 395-404.
- Cröse, B. Çev: Tunalı, İ. (1983). *İfade bilimi ve genel linguistik olarak estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Demirel, Ö. (2000). *Türkçe öğretimi*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Göğüş, B. (1983). Anadili eğitim programlarının niteliği. *Türk dili*, (379-380), 40-48.
- (2000). *İlköğretim okulu fransızca programı 6-7-8. sınıf*. İstanbul: milli eğitim basımevi.
- İpşiroğlu, Z. (1998). *2000'li yıllara doğru tiyatro*. İstanbul: MitosBOYUT Yayınları.
- Kavcar, C. (1983). *Cumhuriyet döneminde eğitim (“güzel sanatlar eğitimi”)*. İstanbul: M.E.B. Basımevi.
- Kavcar, C. (1985). Örgün eğitimde dramatisasyon. *Eğitim ve bilim*, 10 (56), 32-41.
- Kavcar, C. (1986).Türkçe öğretiminde dramatisasyon yöntemi. *Türk dilinin öğretimi toplantısı*, 83-91.

- Kavcar, C. (1990). Türk dili ve edebiyatı öğretimi. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 261-273.
- Levent, T. (1993). *Niçin tiyatro*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- McNeil, J. D. (1977). *Curriculum: a comprehensive introduction*. Çev: Gürbüz Türk, O. (1987). Öğretmenler tarafından kullanılan program yapıları (birkaç örnek). *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20 (1-2), 395-404.
- Moran, B. (1988). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Okvuran, A. (1995). Çağdaş insanı yaratmada yaratıcı drama eğitiminin önemi ve empatik beceri ve empatik eğilim düzeylerine etkisi. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 185-194.
- Okvuran, A. (2002). Eğitimde dramanın içeriği ve öğretimi. *Öğretmen Dünyası*, 268, 17-18.
- Ömeroğlu, E. (1991). Yaratıcı drama eğitiminin ingiltere'de okul öncesi eğitiminde kullanılmasıyla ilgili bir inceleme. *YA-PA 7. Okulöncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri*, 88-94.
- Ömeroğlu, E. (1992). Okul öncesi işitme engelli çocukların kaynaştırılmasında yaratıcı drama eğitiminin kullanılması. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, (175), 31-33.
- Sağır, M. (2002). İlköğretim okullarında dil bilgisi öğretimi. *Türk Dili*, (601), 56-69.
- San, İ. (1985). Yaratıcılık ve sanat açısından tiyatro. *Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 18 (1-2), 99-112.
- San, İ. (1991). Yaratıcı drama- eğitsel boyutları. *1. Eğitim Kongresi*, 558-564.
- San, İ. (1995). Eğitim-öğretimde yaşayarak öğrenme yöntemi ve estetik süreç olarak yaratıcı drama. *Eğitimde Nitelik Geliştirme*, konulu 1. sempozyum 13-14 nisan 1991, İstanbul Kültür Koleji, 261-267.
- San, İ. (1996). Yaratıcılığı geliştiren bir yöntem ve yaratıcı bireyi yetiştiren bir disiplin: eğitsel yaratıcı drama. *Yeni Türkiye, Eğitim Özel Sayısı*, (7) 148-160.
- Sayın, Ş. (1999). *Metinlerle söyleşi*. İstanbul: Multilingual.
- Sever, S. (1991). Dil ve edebiyat öğretiminde yaratıcılık. *Özel Kültür Okulları eğitim - araştırma - geliştirme merkezi eğitimde arayışlar 1. Sempozyumu Eğitimde Nitelik Geliştirme*, 371-374.
- Sever, S. (2000). *Türkçe öğretimi ve tam öğrenme*. Ankara: Anı.
- Tezcan, M. (1985). Ülkemizde orta öğrenim gençliği açısından boş zamanların değerlendirilmesi. *Türk dili*, (398), 117-119.
- Tunalı, İ. (1996). *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Üstündağ, T. (1994). Günümüz eğitiminde dramanın yeri. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*, (37), 7-10.
- Üstündağ, T. (1995). Temel eğitimde drama. *Eğitim ve Bilim*, 19 (95), 35-43.
- Üstündağ, T. (1998a). Yaratıcı drama eğitim programının öğeleri. *Eğitim ve Bilim*, 22 (107), 28-35.
- Üstündağ, T. (1998b). Yabancı dil öğretim uygulamalarında bir yöntem olarak yaratıcı dramanın yeri. *Dil Dergisi*, (66), 27-33.